

(Οι απαντήσεις είναι ενδεικτικές και προσαρμοσμένες στο επίπεδο των απαντήσεων που θα μπορούσαν να δώσουν οι μαθητές)

A1. Επομένως, ούτε εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν οι αρετές μέσα μας, που όμως έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, αλλά γινόμαστε τέλειοι με τον εθισμό.

Ακόμα, όσες ιδιότητες έχουμε από τη φύση, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που φαίνεται στις αισθήσεις μας· γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις (της όρασης και της ακοής), επειδή είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα τις χρησιμοποιήσαμε, επειδή τις έχουμε ήδη, και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)· τις (ηθικές) αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα προβήκαμε σε ενέργειες άσκησης, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οικοδόμοι γίνονται με το να χτίζουν σπίτια και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο, λοιπόν, γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B1. Ο Αριστοτέλης στο κείμενο αυτό κάνει λόγο για δύο ειδών αρετές, τις **διανοητικές** και τις **ηθικές** («Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς»), καθώς και για τον διαφορετικό τρόπο, με τον οποίο κατακτάται η καθεμιά.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την επαύξηση των **διανοητικών αρετών** είναι κατά κύριο λόγο η **διδασκαλία**, η οποία απαιτεί **εμπειρία** και **χρόνο** («ἐμπειρίας δεῖται και χρόνου»). Η φράση «**τὸ πλεῖον**» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, ευθύνη για τη μετάδοσή τους (πέρα από άλλους παράγοντες και το ίδιο το άτομο) την έχει ο **δάσκαλος**.

Από την άλλη η κατάκτηση των ηθικών αρετών οφείλεται στον **εθισμό** («ἢ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Μάλιστα, ο Αριστοτέλης, για να στηρίξει αυτή του την άποψη, συνδέει ετυμολογικά τη λέξη «**ἠθική**», όρο τον οποίο δημιούργησε ο ίδιος, με τη λέξη «**ἔθος**». Ο ετυμολογικός συσχετισμός των λέξεων «**ἦθος**» και «**ἔθος**» είναι σωστός, καθώς το «**ἦθος**» είναι ο εκτεταμένος τύπος του όρου «**ἔθος**». Οι δύο όροι συμπίπτουν και σημασιολογικά και μάλιστα με σχέση αιτίου - αποτελέσματος, γιατί το «**ἔθος**» (= συνήθεια, έθιμο) ως αίτιο

οδηγεί στο «ἦθος» (= ο χαρακτήρας) που προκύπτει ως αποτέλεσμα. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου και τα ποιοτικά γνωρίσματά του διαμορφώνονται με τη συνειδητή επανάληψη των ίδιων ενεργειών, με αποτέλεσμα να γίνονται αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητάς του. Άλλωστε στην αρχαία ελληνική γλώσσα είχε γίνει ήδη η διάκριση των εννοιών «ἔθος» και «ἦθος». Κατά λογική συνέπεια και ο φιλοσοφικός όρος «ἠθική» παραπέμπει στη μελέτη των ηθών, των αντιλήψεων, των ατομικών και συλλογικών μορφών συμπεριφοράς και των ατομικών και κοινωνικών στάσεων σε μια συγκεκριμένη κοινωνία στον χρόνο και χώρο. Από την άποψη αυτή συνδέονται εννοιολογικά οι όροι «ἠθική» και «ἔθος». Έτσι, καταλήγει ο Αριστοτέλης να μας πείσει ότι **οι δύο λέξεις δεν συνδέονται μόνο ετυμολογικά, αλλά και σημασιολογικά**. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι **την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος**.

Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στον στόχο του, αν θα αποκτήσει ἦθος «εὐγενές καὶ φιλόκαλον». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρετες, να την καλλιεργήσει «διὰ τοῦ ἔθους». Τέτοιες απόψεις υποστήριζε και ο Πλάτωνας (Νόμοι 792). **Σοφός, λοιπόν, γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής**. Βέβαια, για να φτάσει στον στόχο του, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

B2. Ο Αριστοτέλης ξεκινάει το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως. Αυτά έχουν **εκ των προτέρων** («πρότερον») μέσα τους τη **δυνατότητα** («δύναμις») να πραγματωθούν, αλλά η **πραγμάτωσή** (ένεργεια) τους έρχεται **ὕστερα** («ὑστερον») χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας.

Η διάκριση **δύναμης** και **ένεργειας** απασχολεί τον Αριστοτέλη κυρίως στα *Μετά τα Φυσικά*, στο Θ βιβλίο. **Δύναμις** είναι η δυνατότητα ενός όντος να περνά από μια κατάσταση σε μια άλλη, που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ενώ **ένεργεια** είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για τον Αριστοτέλη, η «ένεργεια» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὑστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα – και όχι λογική και οντολογική – έναντι των «ένεργειών».

Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί **το παράδειγμα των αισθήσεων**: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους. Αντίθετα, στις ηθικές αρετές προηγείται η **ένεργεια**, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Αλλά για να γίνει η αρετή από προδιάθεση αποκτημένη ιδιότητα, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να ασκηθεί σε αυτή. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο άσκησης αναφέρει «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἂ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μαθάνομεν»).

Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις πρακτικές τέχνες αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα. **Αναλογικά** με τα δύο αυτά παραδείγματα αναφέρονται **τρία παραδείγματα** από τον χώρο της ηθικής, από τα οποία φαίνεται ότι οι δίκαιοι, οι σώφρονες και οι ανδρείοι αποκτούν τις συγκεκριμένες ιδιότητες έχοντας ασκηθεί σε αντίστοιχες δίκαιες, συνετές και ανδρείες πράξεις. Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (**αναλογία** με τρία παραδείγματα ηθικών αρετών: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας): με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού

1η προκειμένη: σε όσα υπάρχουν μέσα μας **εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια**, η πραγμάτωση της δυνατότητας (δύναμις → ενέργεια)

2η προκειμένη: στις **ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους**. Πράξεις που προσδίδουν αρετή → πράξεις που απορρέουν από την αγαθή φύση.

Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

B 3. (σελίδες 152-153) Πριν από όλα ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση. Ας παρακολουθήσουμε πώς οδηγήθηκε στη διάκριση αυτή: Η ψυχή του ανθρώπου, είτε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχάς από δύο μέρη, από το λόγον έχον μέρος και από το άλογον (με δική μας διατύπωση: ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση με το λογικό του). Η αρχική όμως αυτή διμερής "διαίρεση" κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά άλογον μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά λόγον έχον μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του αλόγου και του λόγον έχοντος μέρους της ψυχής. Το πρώτο, είτε, έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ίδιος το ονόμασε επιθυμητικόν) έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (ηθικές αρετές), ενώ το δεύτερο, που αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις διανοητικές μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση). Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε ηθικές και διανοητικές .

B 4.

οὔσης: περιουσία / ανούσιος

ἔσχηκε: σχήμα / σχετικός

πεφυκότων: φυλή / ἔμφυτος

χρησάμενοι: χρήση / ἀχρηστος

μανθάνομεν: μάθηση / αμαθής (μαθησιακός)

Γ1. Γιατί νομίζω ότι εσείς δεν αγνοείτε ότι πολλές τέτοιες πράξεις έχουν ήδη γίνει, τις οποίες αρχικά όλοι θεώρησαν (εξέλαβαν) ως συμφορές και συμπόνεσαν όσους τις έπαθαν, ύστερα, όμως, κατάλαβαν ότι αυτές οι ίδιες είχαν γίνει αιτίες των πιο μεγάλων αγαθών. Και γιατί πρέπει να μιλώ για τα περασμένα; Αλλά και τώρα, βέβαια, θα μπορούσαμε να βρούμε (εξακριβώσουμε) ότι και οι πιο σημαντικές πόλεις, εννοώ την (πόλη) των Αθηναίων και των Θηβαίων, γνώρισαν μεγάλη πρόοδο όχι εξαιτίας της ειρήνης, αλλά εξαιτίας αυτών των οποίων, αφού αρχικά γνώρισαν αποτυχίες στον πόλεμο, πάλι ανέκτησαν τη δύναμή τους, και από αυτές η πρώτη έγινε ηγέτιδα των Ελλήνων, ενώ η άλλη σήμερα έχει γίνει τόσο ισχυρή, όσο κανείς ποτέ μέχρι τώρα δεν θα περίμενε ότι θα γίνει. Γιατί η καλή φήμη και η διάκριση δεν συνηθίζουν να προκύπτουν από την αδράνεια, αλλά από τους αγώνες.

Γ2.

ἔ
πορρωτάτω
εὖ
ὑμῶν αὐτῶν
ἡγεμόσι
ῥέτο
ὑπειλήφθαι
τοῖς πεισομένοις
γνοίη
κατάστηθι

Γ3α.

ὑμᾶς: **υποκείμενο** στο απαρέμφατο "ἀγνοεῖν" (ετεροπροσωπία)

συμφοράς: **κατηγορούμενο** στο "ᾶς" μέσω του "εἶναι"

τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή ως **αντικείμενο** στο "συνηχθέσθησαν"

τι: **αιτιατική της αιτίας** στο απαρέμφατο "λέγειν"

λαβούσας: **κατηγορηματική μετοχή**, εξαρτάται από το ρ. "εὐροίμεν ἂν" και αποδίδεται στο "τάς πόλεις"

ἡγεμόνα: **κατηγορούμενο** στο "τήν μέν" μέσω της μετοχής "καταστᾶσαν"

Γ3 β.

Ὁ ρήτωρ εἶπεν **ὅτι** αἱ γάρ ἐπιφάνειαι καί λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγῶνων γίνεσθαι **φιλοῖεν**.

Ὁ ρήτωρ εἶπεν **τάς** γάρ **ἐπιφανείας** καί **λαμπρότητας** οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγῶνων γίνεσθαι **φιλεῖν**.